

Die Nichtabdankung des Sultans Mehmed VI.

*Sultan VI. Mehmed'in Tahttan İndirilmesi Hadisesi**

Gotthard Jäschke**

Çeviren: Aytunç Ülker***

Özet

Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmed'in Türkiye'yi terk etmesi hadisesi çok tartışılan bir konudur. Yazar Gotthard Jäschke bu konuyu İngiliz kaynaklarına dayanarak incelemiştir. Makalede ülkenin Milli Mücadeleye gidiş süreci içerisinde Mustafa Kemal ile Vahideddin arasındaki ilişkiye yer verilmiştir. Sultan VI. Mehmed bu süreçte İngilizlerin koruması altına girerek onların desteğini kazanmaya çalışmıştır. Nitekim 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılınca Padişah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yazar tüm bu süreci ele alarak olayları İngilizlerin bakış açısından yansıtmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: VI. Mehmed Vahideddin - Mustafa Kemal Paşa – İngiltere - Milli Mücadele – Saltanat.

Abstract

It is a discussive issue that the abandon of last Ottoman Sultan VI. Mehmed's. Writer Gotthard Jäschke has researched this issue on the basis of British sources. In the paper, the relationship between Mustafa Kemal and Vahideddin during the Turkish National Struggle for Independence is included. VI. Mehmed has aimed to gain British's support by going under the guardence of them. Nevertheless when the Sultanate was abolished in November 1 1922 the Sultan had to leave the country. The writer aims to reflect the matters from the British's perspective via considering this whole process.

Keywords: VI. Mehmed Vahideddin - Mustafa Kemal Pahsa – Britain - National Struggle – Sultanate.

Başbakan Harold Wilson'un 10 Şubat 1966 tarihli izniyle İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Londra'daki devlet arşivinde korunan belgeler, 1922 yılı sonuna kadarki tarih araştırmalarına açılmıştır. Böylece 17 Kasım 1922'de son Osmanlı Sultan'ı VI. Mehmed'in o güne kadar Türk kaynaklarına ve İngilizlere ait hatıratlara dayandırılarak anlatılan yurtdışına

* Gotthard Jäschke, "Die Nichtabdankung des Sultans Mehmed VI.", *Die Welt des Islams, New Series, Volume 11, Issue 1/4 (1968)*, pp. 228-233.

** Ç. N.: Gotthard Jäschke 8 Nisan 1894'de Oberpeilau, Schlesien'de doğmuştur. Diplomat, Oryantalist ve Türkolog'dur. İstanbul, İzmir, Ankara ve Tiflis'teki konsolosluklarda görev almıştır. 1917-1983 yılları arasında dört yüze yakın kitap ve makale yazmıştır. 29 Aralık 1983'de vefat etmiştir.

*** Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

çıkışı, İngiliz arşiv belgeleriyle beraber daha iyi incelenme ve eksikleri giderme imkânı bulmuştur.¹

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti”nin tesis edildiğini Mustafa Kemal Paşa’nın 30 Nisan 1920’de² müttefik ve tarafsız ülkelerin Hariciye Vekillerine yazılı olarak duyurmasından Sultan hukuksal olarak kendisine hak etmediği bir muamelenin³ uygulandığı anlamını çıkarmıştı. VI. Mehmed hükümdarlık haklarının ileride kararlaştırılması şartıyla bu yeni Hükümetin kendisi tarafından tanınması önerisini ne 1921’de ne de 1922’de kabul etmiştir.⁴ Böylece hükümdarın durumu Türk ordusunun zaferine kadar belirsiz kalmıştır. Mustafa Kemal ve T.B.M.M.’de onun safında yer alanlar toplumdaki monarşi hissiyatını göz önünde bulundurarak Sultanın sahip olduğu hakların sadece geçici bir süre için “askıya alındığı” hayalinin sürdürülmesini sağladılar. Bu sebepten Anadolu’da Cuma Namazları sırasında verilen vaazda Halifenin adı da geçmekteydi.⁵ Bir çiftçinin Mustafa Kemal’le ilgili olarak şaşırtıcı bir şekilde “Padişahın sadık hizmetçisidir”⁶ ifadesi “Öğüd” (Konya) Gazetesinde 30 Eylül ve 10 Ekim 1920 tarihlerinde VI. Mehmed’in fotoğrafı altında yayınlanan iki açıklamayla daha iyi anlaşılır:

“İngiliz ve Yunan topraklarının tehdidi altında efkâr-ı hümayunlarını izhardan memnu bulunan sevgili Padişah ve Halife-i ru-i zemin Sultan Mehmed Han-ı Sadis Hazretleri” ve “Kuva-yı milliye ve Meclis-i Millinin ve teşekkülü arzu ve evamir-i hafiyeye-i hümayunlarına müstened bulunan Halife-i Müslimin ve Padişah-ı âlempenah Altıncı Sultan Mehmed Han Hazretleri.”

Nisan 1921’de Erzurum’da Sultanın doğum gününde yapılan bir törende “hükümdarın merhameti ve Mustafa Kemal Paşa’nın dehası” üzerine bir konuşma yapılmıştı. Böylece toplumda milliyetçilerin hükümdarlarına “canı gönülden” bağlı oldukları düşüncesi zinde tutulmuştu.⁷ Mustafa Kemal hükümdara 1919-1921 yılları arasında tekrar tekrar bağlılık mektubu göndermişti. O, gerçek hislerini büyük bir beceriyle gizlemeyi başararak T.B.M.M.’deki birçok mebusun sadece “yüksek hilafet ve saltanat makamı ile ülke topraklarının yabancıların elinden kurtarmak için” milli bir mücadele verileceğini düşünmesini sağlamıştı.⁸ Hangi kişi veya teşekkülün kime hizmet ettiğini anlamak elbette hemen mümkündü. VI. Mehmed Mustafa Kemal’i çıkardığı fetva ile “hain” olduğu için ölüme mahkûm ettiği sırada⁹ veliaht Abdülmecit kendisine karşı artan sempatiden istifade etmiştir.¹⁰ Sultan, onun Halife seçilmesi için gösterdiği çabayı şu sözlerle dile getirmişti: “Meclis hilafet seçimi dolayısıyla “Ali ve Muaviye” zamanında olduğu gibi mücadeleye mi girişecek?”¹¹ 23 Ekim 1921 tarihinde Ankara’nın gayri resmi temsilcisi Hamid Bey İstanbul’da şu açıklamayı yapmıştı: “Büyük Millet Meclisi, Kurucu Meclis’in seçimi için hazırlıklar başlayınca dağılacak

¹ *Die Welt des Islams* (Bundan sonra WI şeklinde gösterilecek), New Series (Bundan sonra N.S. şeklinde gösterilecek), VIII, s. 52; IX, s. 299; X, s. 202.

² WI XV, 1933, s. 50; metnin Fransızca aslı için bkz. “Écho de l’Islam” (Paris), No. 10, 10.07.1920; Gaston Gaillard, *Les Turcs et l’Europe* (Paris 1920), s. 172; *Documents on British Foreign Policy* (Bundan sonra Br. Doc. şeklinde gösterilecektir) XIII (1963), No: 58.

³ WI V, 1917, s. 106.

⁴ *Nutuk* II, s. 90; WI, N.S., II, s. 57; V, s. 215; X, s. 202.

⁵ WI XVIII, 1936, s. 57; N.S., I, s. 72.

⁶ WI, N.S., IV, s. 12.

⁷ *Nutuk* I, s. 8.

⁸ Yasa No 2 V, 29.04.1920 (MSOS XXVI / XXVII, II, s. 175).

⁹ Gotthard Jäschke, “Das Todesurteil gegen M. Kemal”, *Anatolica*, I, 1967, s. 143.

¹⁰ WI, N.S., I, s. 201; II, s. 53; V, s. 33, 214; VIII, s. 52.

¹¹ *Nutuk* II, s. 96.

ve daha sonra barış antlaşmasını onaylayacak... Milliyetçiler, aralarında herhangi bir çatışma bulunmayan Sultana karşı harekette bulunmayacaktır.”¹² Mustafa Kemal ilk kez 12 Eylül 1922’de G. Ward Price ile yaptığı röportajda asıl düşüncelerini açıklamıştı. Buna göre: “Türkler halifeyi daima İstanbul’da bulundurmalı fakat Sultan VI. Mehmed’in düşmanla entrikalar çevirdiğini göz önünde bulundurduğumuzdan Millet Meclisi büyük bir ihtimalle onun yerine geçecektir”¹³ demiştir.

VI. Mehmed’in milli uyanışın başından beri böyle bir ilişki içerisinde olması kendini kandırmasından öteye gidememiştir. Sultan Erzurum Kongresi sırasında İngiliz Yüksek Komiserliğinden Bay Hohler’e “Anadolu’daki Mustafa Kemal ve arkadaşlarına karşı alarmda olduğunu” ifade etmiştir.¹⁴ Damat Ferid Paşa Hükümetinin yıkılmasına sebep olan Sivas Kongresi’nden sonra VI. Mehmed İngilizlerin korumasını istemiş ve Lord Curzon da bunu şartlı olarak kabul ederek “Türklerin politikalarına müdahale etme” fırsatını ele geçirmişti. Sör Richard Webb¹⁵ 9 Ekim 1919’da verdiği raporda “Eğer Sultanın tahttan indirilmesine milliyetçiler karar verirse bunu önlemek için herhangi bir adım atılmayacağına benziyor”¹⁶ demiştir. Aynı oyun Damat Ferid’in Ekim 1920’de ikinci kez geri çekilmesinden sonra da yaşanmıştı. Webb, Sör John de Robeck¹⁷ vasıtasıyla “Milliyetçi eğilimleri olan bir hükümetle çalışmaktansa tahammül sınırları zorlandığı için tahttan çekilmesi belki de daha doğrudur” demiştir. Bunun üzerine Lord Curzon Yüksek Komiserlere “Sultanın tahttan vazgeçmemesi için büyük bir baskı uygulamasını” talep etmişti.

VI. Mehmed Mustafa Kemal hakkında ne düşünüyordu? O, Mustafa Kemal’in 1915 yılında Çanakkale’deki mücadelelerde aldığı başarıları büyük bir hayranlıkla dinlemiş ve veliaht olarak 1917 yılı sonundaki Almanya gezisinde tanışarak takdir etmiştir. Veliiaht Mehmed bu takdirini 16 Ağustos 1918’deki selamlık sırasında Mustafa Kemal’i birkaç Alman Generalle tanıştırtırken “Kendisine saygı ve büyük bir güven duyduğum komutan”¹⁸ ifadesini kullanmıştır. Mayıs 1919’daki veda sırasında Mustafa Kemal kendisine garanti vererek şunları söylemiştir: “Devletinizin olaylara bakış açısını anladım... Bir an bile emirlerinizi unutmuyacağım.”¹⁹ Mustafa Kemal’in verdiği bu sözün tam zıddını yapınca Sultana yaşattığı hayal kırıklığının ne kadar büyük bir acı verdiğini anlamak mümkündür. Buna rağmen tüm kalbiyle İngilizlerle olan münasebetlerine zarar vermek istemeyen VI. Mehmed, milli uyanış sırasında kendi lehinde verilecek daha olumlu bir hüküm ile bu hareketin üstesinden gelebilirdi. 21 Mart 1921’de Sör Horace Rumbold’a²⁰ “Ankara’da öne çıkan kişiler bir avuç dolusu hayduttur... Bu ülkeyle kan bağı veya herhangi bir çıkarı olmayan adamlar. Mustafa Kemal soyu belli olmayan Makedonyalı bir devrimcidir. O daha çok Sırpıya benziyor. (!)... Asıl Türkler özüne tam sadıktır ancak benim kendi esaretimin hikâyesi gibi hayali ve kötü temsiller tarafından yıldırılmış veya korkutulmuşlardır. Bu haydutlar benim sindirilmemin peşinde olan adamlardır”²¹ demiştir. İki ay sonra VI. Mehmed şu açıklamayı yapmıştır:

¹² *Correspondence resp. Eastern Affairs*, IX, No: 14.

¹³ *The Daily Mail*, 15.09.1922.

¹⁴ *Br. Doc.* IV, No: 474.

¹⁵ Ç. N.: Sör Richard Webb İngiliz Yüksek Komiserliği Yardımcısıdır.

¹⁶ *a.g.b.*, No: 489, 538, 578.

¹⁷ Ç. N.: Sör John de Robeck 1919-1920 yılları arasında İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliğinde, 1922-1924 yılları arasında ise Atlantik filosunda komutan olarak görev yapmıştır.

¹⁸ *WI, N.S.*, V, No: 27.

¹⁹ *Philosophie und Geschichte*, 69, Tübingen 1949, s. 32.

²⁰ Ç. N.: Sör Horace Rumbold 5 Şubat 1869 tarihinde İngiltere’de doğdu. İngiliz Dışişleri Bakanlığında diplomat olarak görev yaptı. 1920-1924 yılları arasında İngiltere adına İstanbul’da görevlendirildi. 24 Mayıs 1941 tarihinde vefat etti.

²¹ *Correspondence VI*, No: 71.

“Yunanlılar imha politikası takip etmekte, Ankara’dakiler ise kişisel çıkarları doğrultusunda kargaşa çıkarmaktadır. Masum insanlar ise her iki tarafın da kurbanıdır.”²² Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra da Sultanın fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. 6 Nisan 1922’de “Ankara’daki ihtilalcı askeri teşkilat sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yeniden doğmuş halidir. Bunlar insanların gözünü boyamak için Yunan işgalinin meydana getirdiği milliyetçilik kılıfı altında gizlenmiştir. İnsanların % 90’ı Ankara’daki harekete kalben karşı fakat baskıyla susturuyorlar”²³ demiştir. Yunan cephesinin dağılmasından kısa bir süre önce 7 Ağustos günü Ankara Hükümetini kötülemek için “Onlar hükümet olmamakla beraber bir araya toplanmış isyancılar... Onlar sadece bencil bir şekilde kendi egemenliklerini arıyorlar. Bunlar Bolşevik’ten başka bir şey değildir”(!) demiştir. Rumbold’un itirazına göre “Ne yazık ki Ankara uzlaşmaya varmak için ciddiye alınması gereken bir unsur ve gördüğüm kadarıyla Ankara’ya baskın gelmek için imkânlarımız yeterli değil.” Uzun konuşmasının başka bir kısmında ise “Ben ve hükümetim barış yapmaya ve düzeni sağlamak için fedakârlık yapmaya hazırız... Temel şart barışın Türkiye’nin bağımsızlığını ve Müslüman dünyasındaki imajını güven altına almasıdır.(!) ... Şu anda Ankara’da anlaşmazlık var. Milliyetçilerin gücü abartılmış durumda... Yunanlılar Türk topraklarını terk etmeli fakat belli bir toprak parçası isyanları bastırma çabalarıyla desteklenerek tahliye edilip kademe kademe meşru hükümete teslim edilmeli”(!)²⁴ fikrini savunmuştur. 10 Eylül 1920 günü Tevfik Paşa Kabinesi Mustafa Kemal’e kutlama telgrafı göndermeyi kararlaştırınca Sultan buna karşı çıkmıştır. İzzet Paşa 12 Eylül’de Sultanın Mustafa Kemal’in yanında yer alanlara karşı devamlı olarak düşmanca bir tavır takındığını... ayın 23’ünde ise söylentileri arttırarak büyük bir hırsa sahip olan Mustafa Kemal’in Osmanlı Hanedanlığını ortadan kaldırarak kendi hanedanlığını kurabileceğini söylemiştir.²⁵

VI. Mehmed, Mustafa Kemal’in T.B.M.M. Hükümetini geçici olarak tanımasıyla ilgili 28 Ocak 1921 tarihli teklifini reddedince, kabullenilmesi zor bir durum olan Hükümdarlık haklarından vazgeçmiş bir Halife olarak kalma düşüncesi belirmişti. 9 Ekim 1922’de İzzet Paşa Rumbold’a “Göreceksiniz ki Sultan sonuna kadar önemlidir. Milliyetçiler onu İngilizler tarafından dikte edilen bir politika izlemekle suçluyorlar fakat bunun doğruluk payı yoktur... O, en baştan beri ülkesinin refahını göz önünde bulunduran bir yol izlemiştir”²⁶ demiştir. 29 Ekim’de Refet Paşa Sultan ile yaptığı dört saatlik görüşmede ona tahtından vazgeçmesini tavsiye etmişti. 6 Kasım’da “The Times”da bir muhabirin haberinde “Bana şu açıklama yapıldı: Sultan ihtilalcı olduğunu düşündüğü Ankara’daki mebusları istifaya zorlama konusunda emirlerinin yetersiz kaldığını belirtti. Acele bir şekilde seçilen Ankara’daki meclis halkı temsil etmemektedir.” Refet Paşa: “Ankara’daki görüş saltanatın kaldırılması ve halifenin seçilmesinden yanadır.” Sultan: “İslamiyet’in çıkarlarını etkileyecek hiçbir karar alınmamalı. Ankara’daki Meclis başkentteki kontrolü tamamen sağlayıncaya kadar İstanbul Hükümeti durumunu korumalıdır.” Refet Paşa: “Eğer onlar Hükümet olarak insanların isteklerine karşı gelmeye devam ederlerse, tüm halkın ipini çekmiş olacaklar” şeklindeki açıklamalar yer almaktaydı. VI. Mehmed 6 Kasım’daki veda görüşmesinde Rumbold’a şunları itiraf etmiştir: “Başlarda Refet Paşa benimle görüşmek için fırsat kollamıyordu ve hatta benim de onu davet edecek sebepim yoktu. Nihayetinde Refet Paşa resmi görüşme isteğinde bulundu. O, yaptığı konuşmanın yarattığı yanlış izlenimi düzeltmek için gelmişti. Bir hafta sonra Sultanın görüşmek için Refet Paşa gibi emrivaki yapması gerektiğine o da ikna olmuştu.

²² a.g.e., VII, No: 51.

²³ a.g.e., X, No: 92.

²⁴ *Correspondence resp. Turkey*, I, No: 140.

²⁵ a.g.e., No: 413.

²⁶ a.g.e., II, No: 211.

Sultan küçük sorunların görmezden gelinebileceğini fakat bu seferki sorunun büyük olduğunu söylemişti. Ayrılırken ileride yapılacak bir görüşmenin mümkün olup olmayacağını sormuş, ancak Refet Paşa bu talebi reddederek Ankara'daki düşmanlarının ona böyle bir durumda saldıraabileceklerini söylemişti.²⁷

1 Kasım 1922'de saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılması kararı alınca VI. Mehmed Hükümdarlık haklarını kaybettiği için Halifenin rolü konusunda rahatsızlık duymuş olmalıdır.²⁸ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndaki belgeler bu konu hakkında bilgi vermektedir. Tevfik Paşa'nın 5 Kasım'da Bay Ryan'a yaptığı açıklamada Sultanın tahttan indirilmesi konusunda Yıldız Sarayı'nda şu konuşma yapılmıştı: "Sultan yeni bir hükümetin kurulma olasılığına işaret etmekteydi. Bununla birlikte kabine ayın 4'ünde istifa kararı almıştı. Sultan, bakanların mevcut işlerini sürdürmesi için emir vermişti... Padişah, makamını terk etmeme kararı aldığından, bakanlara tahttan vazgeçeceğine dair tüm haberleri tekzip etmelerini istemiştir." Ayın 6'sında ise Tevfik Paşa Rumbold'a ziyaret için ricada bulunmuştu.²⁹

4 Kasım günü öğleden önce Tevfik Paşa Rumbold'a "Hükümetim ya şimdi istifa etmeli ya da biz de Lozan'a bir delegasyon göndermeliyiz" demiştir. Rumbold ise "devletin diğer ülkelerin içişlerine karışmadığı" yanıtıyla karşılık vererek şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: "Geçen yıl (23.02.1921) Londra'da izlediğiniz prosedürü izleyin. O, Ankara Hükümetinin İstanbul Hükümetini düşman işgali altında olduğu için ele geçirme girişiminde bulunmayacağı kanısında olduğunu"³⁰ söyledi. Fakat o saatlerde Tevfik Paşa Yüksek Komiser General Pelle'ye "Ankara'ya bir mektup göndererek hükümetinin istifa etmeye hazır olduğunu ve Hükümetini kime teslim etmesi gerektiğini sordu. O, aynı zamanda Sultanın tahttan çekilmemek için herhangi bir sebep gösteremediğini de belirtmişti."³¹ 6 Kasım'da Sultan, Rumbold ve Ryan'a³² tekrar içini dökmüştür. Rumbold bu konuyla alakalı olarak Sultanın kendisine aktardıklarını şöyle dile getirmişti: "O önceki zamanlarda yapılan resmi görüşmelerdeki tuhaflıkları dile getirmişti. Sultan olayları eleştirerek Bolşevik(!) olarak tanımladığı Mustafa Kemal taraftarlarının kendi hükümetini devirmek için bir tür silahlisiz darbe yaptığını söylemişti. Sultan, Ankara'nın yanında yer alanlara karşı çıkanlarla Müslüman olmayan unsurların kötü durumda olduğundan bahsetmişti. Mustafa Kemal'in yanında yer alan tüm insanların koruması bize bırakılmalıydı. Daha sonra hilafet hakkında uzunca bir konuşma yaptı. Orada bulunan insanlar, sadece vatanındaki geçici otoritesine saldırıda bulunmakla kalmamış, Türkiye dışındaki tüm Müslümanların da hakkını gasp etmişti. Onlar Sultanın tahttan vazgeçmesi için ellerinden gelen her şeyi yapıyordu. VI. Mehmed çoğu zaman tahttan vazgeçmeyi düşünüyordu fakat şimdi niyetini değiştirip tahttan kaçmayı son çare olarak görüyordu. Mevcut tehlike ona tahtını bırakmayı mazur gösterebilir, ancak görevini ehil bir halefinin ellerine teslim etmeden tahtı terk edemeyecekti. Görevinden feragat etmesi durumunda Ankara'daki meclisin lehinde hareket etmiş olacağı için saltanatı bırakmak istemiyordu... VI. Mehmed, Mustafa Kemal'in safında yer alanların Hilafeti elinden almak için şu anda hiç çaba göstermediğini ancak kendi etrafında bir ağ ördüklerini, örneğin Topkapı Sarayındaki muhafız ve bekçileri kendi kuklalarıyla değiştirdiklerini dile getirmişti. Sör John de Robeck'in ona 1920 yılında verdiği söze göre İngiliz yetkilileri Osmanlı halkını mevcut tehlikeden korumak için elinden geleni yapacaktı... Sultana nereye gitmek istediği soruldu..."

²⁷ *Correspondence resp. Turkey*, II, No: 547.

²⁸ *Studien zur Auslandskunde*, Vorderasien I, 1944, s. 113 vd.

²⁹ *Correspondence*, II, No: 414.

³⁰ *a.g.e.*, No: 409.

³¹ *a.g.e.*, No: 412.

³² Ç. N.: Sör Andrew Ryan 1876-1949 yılları arasında yaşadı. İngiltere'nin Türkiye'deki temsilcilerindendi. Lozan Konferansı sırasında İngiliz Delegasyonunda yer aldı.

Nereye? Mısır mı Kıbrıs mı? Ben (Rumbold) “Mısır olmaz” dedim. O geçici olarak (10-15 kişiyle) bir yerlere gitmeliydi...”³³ “Le Temps” gazetesi 7 Kasım 1922 günü Tefik Paşa’nın açıklamalarını yayınlamıştı. Buna göre: “Padişahın tahttan vazgeçmeye niyeti yoktur. Amacı kendini milletin gözünde temize çıkarmaktır.” Kasım’ın 9’unda Rumbold, Yüksek Komiser Pelle ve Garoni ile General Harington³⁴, Charpy ve Mombelli’nin katıldığı bir görüşme yapmıştır. Görüşmenin sonunda Rumbold “Sultanın can güvenliğini sağlamanın ne kadar zor olduğuna ve onu korumak için ne kadar güç gerektiği konusu üzerinde durmuştu.” O, “sorumluluğu tam olarak üzerine alma konusunda kararsız olduğu izlenimi yaratmaktaydı...”³⁵

Sultanın yurtdışına çıkmasıyla ilgili olarak Harington, Ryan ve Henderson’un anıları bulunmakla beraber³⁶ Rumbold ile Henderson’un anlattıkları bu dramatik süreç hakkında tam bir portre çizmemizi sağlıyor. Rumbold 20 Kasım 1922’de Lozan’dan sunduğu tafsilatlı raporda şunları demiştir: “...Ben ayın 14’ünde Bay Ryan’ı görevlendirerek Sultana ertesi gün ayrılacağı ve kendisinin General Harington’a haber gönderebileceği bir kişi göstermesini mesaj ile ilettim. Bu bağlamda Bay Ryan kısa ve imzasız bir mesaj yazıp aynı akşam daha önceleri haberleşmek için kullandıkları bir kişi (Dr. Reşat Paşa) ile gönderdi. Ertesi sabah cevap gelmişti. Sultan, General Harington ile daha önce haberleşmede kullanmadığı ve maiyetinde alt dereceli bir memur (Zeki) vasıtasıyla iletişim kuracağını bildirmişti. İtalya’yı geçerken biraz da ferahlayıp Sultanın kararlı bir şekilde sağlanan fırsatlardan yararlanacağını öğrendim. Ankara’dan gelen rapor yani T.B.M.M.’nin VI. Mehmed’i yargulamaya karar vermesi hiç şüphesiz ki onun düşüncelerine yön vermiştir... Türkler genelde hayatlarıyla monarşinin bağımsızlığını muhafaza etmek istediğinden bizimle birlikte hareket etmeye fırsat kollamış ve biz de Doğu’daki Büyük Britanya’nın geleneklerine sadık kalarak yolumuzu çizmiştik.”³⁷

Burada adı geçen rapor T.B.M.M.’de 30 Ekim 1922’de yapılan tartışmaları ele almakla beraber bu tartışmalar 16 Kasım tarihli “Tevhid-i Efkâr”da yayınlanmıştır. O gün Hacı Şükrü (Diyarbakır) mecliste şu teklifi yapmıştı: “İslam mukaddesatına ve İslamiyet’e karşı şeytandan daha şeni olarak son asırda müteceviz bir Lloyd George türemişti. Meğer şeytandan, Lloyd George’dan daha şeni alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşte bu vesikayı³⁸ yollayan ve düşünenler. Öyle ise, başta Vahideddin olduğu halde besmele ile bunları bilumum İslamların taşlamasını teklif ederim.”³⁹ Bu teklifi Meclis Başkan Yardımcısı Musa Kâzım (Karabekir) Efendi oylamaya açarak şunları söylemiştir: “...Esas itibariyle yasada öngörülen muameleyi Padişahın görmesini kabul edenler elini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Cezanın nasıl uygulanacağı konusu müzakereler sonucunda kesinleşecektir.”⁴⁰

VI. Mehmed’e karşı başlatılacak yargı süreci oldukça zorlu geçeceğe benzediği için Sultan bu durumu ciddiye almıştı çünkü arkadaşı Ali Kemal’in 5 Kasım’da İstanbul’dan sürgüne gönderilip ertesi gün İzmit’te linç edilerek öldürülmesi gözlerinin önünden gitmiyordu. Bu sebepten dolayı 16 Kasım 1922’de yurtdışına çıkmaya karar vermişti. Konuyla alakalı olarak Henderson 17 Kasım’da İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na şu bilgiyi

³³ *Correspondence*, II, No: 547.

³⁴ Ç. N.: General Sör Charles Harington 31 Mayıs 1871 tarihinde doğdu. Milli Mücadele sırasında İngiliz işgal kuvvetlerinin başında bulunmuştu. 22 Ekim 1940 tarihinde vefat etti.

³⁵ *a.g.e.*, No: 500.

³⁶ Sir Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, 1940; Sir Nevile Henderson, *Water Under the Bridges*, 1945; Sir Andrew Ryan, *The Last of the Dragomans*, 1951; Bkz. *WI, N.S.*, IV, s. 54 vd.; V, s. 43 vd., 216; VIII, s. 53.

³⁷ *Correspondence*, II, No: 649.

³⁸ Tefik Paşa’nın 29.10.1922 tarihli mektubu (*Nutuk III*, No: 263).

³⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, XXIV, s. 291.

⁴⁰ 29.04.1920 tarihli ve 2 No’lu yasa (Vatana ihanet).

vermişti⁴¹: "...Harington ayın 15'inde öğleden sonra beni bilgilendirmek için Zeki Bey'in kendisini ziyaret edip VI. Mehmed'in hayatının tehlike altında olduğunu ve Generalin desteğine ihtiyaç duyduğunu söyledi... Harington ve ben eğer bu bilgi doğru ise Padişahın bundan başka çaresi olmadığı konusunda hemfikirdi. Sultanın doktoru Reşat Paşa, Damat Ferit Paşa⁴² görevden ayrıldığından beri VI. Mehmed ve İngiliz Yüksek Komiserliği arasındaki tek arabulucuydu. Reşat Paşa o gece Sultanın gizlice İngiliz savaş gemisine gitmesine eşlik etmiş ve ben de kendisiyle iskelede buluşacağıma dair haberi tercümanla göndererek Zeki Bey'in anlattıklarının aslı olup olmadığını öğrenmek için bekledim. Reşat Paşa Sultanın güvenliğinin tehlikede olduğunu ve kaçmayı arzuladığını doğruladı. Bay Matthews Zeki Bey ile üç saat süren bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede, olumlu bir gelişme olur ümidiyle Sultanın Cuma sabahına kadar beklemesi kararı alındı. General Harington son düzenlemeleri yapmadan önce Sultandan yazılı bir istek gelmesini gerekli gördüğü için akıllıca davranarak beklemeyi uygun görmüştü. Ertesi sabah malum yazı General Harington'a ulaştırıldı.⁴³ Generalle birlikte "Yıldırım" adlı vapura bindik ve doğrudan "Malaya" adlı zırhlıya gittik... VI. Mehmed Akdeniz'de Amiral Sör Osmond (de Beauvoir) Brock ile buluşarak Malaya adlı İngiliz zırhlısında deniz kuvvetleri tarafından onurlu bir şekilde karşılandı. Ben Sultana Kral namına İngiliz topraklarına hoşgeldiğini söyledim... Sultan bana teşekkür ederek her iki ülkede de monarşi⁴⁴ kurulduktan sonra Kral Georg'a karşı sempati duymaya başladığını ve birçok Müslüman topluluk üzerinde hükme sahip olduğu için İngilizlerin korumasına başvurduğunu söylemişti (!)... O, defalarca tahttan çekilmediğini ve çekilmeye de niyeti olmadığını ısrarla dile getirdi. Kendi hayatını kurtarmış olmasına aldırış etmiyordu fakat İstanbul'u terk ederek onurunu korumuştur.(!)"⁴⁵

Yukarıda dile getirilen ve Sultanın iradesine karşı olan Tevfik Paşa Kabinesinin Mustafa Kemal'e başarısından dolayı gönderilen tebrik telgrafı şöyleydi:⁴⁶

Kahraman Kumandan Mustafa Kemal Paşa'ya,

Anadolu'muzun ve Türk ili olan İzmir'in kurtuluşu mükemmel bir başarı olup şanlı Osmanlı Devletinin tarihine parlak bir yiğitlik destanı daha ekledi.⁴⁷

Cesur ve vatansever komutanlar, askerler ve görevliler tarafından alınan başarılar büyük bir övgüyle göklere çıkarılmaktadır. Onları zaferlerinden dolayı tebrik ederiz. Şehit olan kahramanların ruhlarına dualar okunmaktadır.⁴⁸

10 Eylül 1922⁴⁹

⁴¹ Correspondence, II, No: 663.

⁴² 22.09 tarihinde. (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, s. 2066.

⁴³ Harington, *a.g.e.*, s. 125; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 1959, s. 49.

⁴⁴ Said Molla'nın 09.11.1918'de kurduğu "Yeni İstanbul" gazetesinin 14.11.1918 tarihli 6. sayısında V. Georg ve VI. Mehmed'in fotoğrafları altında şu yazı ile yayınlanmıştır: *İki tacdar-ı müfahham hal-i muhadenette (!)*

⁴⁵ Fahri (Engin) tarafından iddia edilen Harington'un 13.11. tarihli teşebbüsü (*WI, N.S., IX, s. 299*) ile ilgili olarak hatıratında veya Dışişleri Bakanlığı'nın belgelerinde herhangi bir bilgi geçmemekte ama belki de Savunma Bakanlığı belgelerinde bilgi vardır.

⁴⁶ Mustafa Kemal bu mektuba cevap vermemiştir (*The Times*, 29.09.). *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No:1, Ekim 1967, s. 7.

⁴⁷ *besâlet-unvan* (*Gazi* unvanı kullanılmamıştır); *Müşir* yerine *Kumandan* unvanı kullanıldı.

⁴⁸ Bkz. *WI, N.S., IV, s. 213*.

⁴⁹ *Correspondence resp. Turkey*, I, No: 593'e göre İzzet Paşa Rumbold'a 14.09.1922 tarihinde şunu söylemiştir: "Hanedanlık Mustafa Kemal'e tebriklerini göndermeyi ısrarla reddediyordu..., aynı zamanda hükümet de aynı şekilde hareket etmesi gerektiğini tavsiye ediyordu."